

Kees Epskamp

Werelderfgoed: bilaterale samenwerking Nederland-Mali

In de afgelopen decennia is de visie op cultuur binnen ontwikkelingssamenwerking drastisch veranderd. Van cultuur als middel tot bewustwording naar culturele autonomie als einddoel van alle ontwikkelingsbeleid. Kees Epskamp beschrijft deze verandering aan de hand van het voorbeeld Mali.

In juni 2002 kwam in concept een evaluatie uit, uitgevoerd door de Inspectie Ontwikkelingssamenwerking en Beleidsevaluatie van het beleidsthema 'cultuur en ontwikkeling' voor de periode 1981–2001. Twintig jaar beleidsgeschiedenis wordt behandeld in vier achtereenvolgende periodes, waarbij elke periode haar eigen logica in de ontwikkelingsinterventie op het gebied van cultuur en ontwikkeling laat zien. Het rapport geeft weer hoe een thema als cultuur en ontwikkeling zich in twee decennia heeft ontwikkeld van een generiek concept naar een meer specifiek beleid. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met de ontwikkelde instrumenten voor die periode. Ook geeft het rapport aan uit welke Nederlandse fondsen er gedurende die twintig jaar geput is om projecten of programma's op het gebied van cultuur en ontwikkeling te financieren (BuZa 2002). Wat ontbreekt zijn uitgebreide *case studies* van concrete voorbeelden van samenwerkingsverbanden op het gebied van cultuur en ontwikkeling. Dit artikel zou als zo'n *case study* gezien kunnen worden.

De culturele dimensie in ontwikkelingsprocessen

De evaluatie begint met de periode 1981–1989. In april 1981 bracht de onafhankelijke Nationale Advies Raad (NAR) voor Ontwikkelingssamenwerking op eigen initiatief een rapport uit, getiteld *Culturele aspecten van ontwikkelingssamenwerking*. Volgens dit rapport was er in de jaren daarvoor te veel gekeken naar de technisch-economische aspecten van ontwikkeling. De NAR pleitte ervoor dat donorlanden het streven van ontwikkelingslanden te zoeken naar een passend socio-cultureel systeem zouden ondersteunen (BuZa 1981). In feite dus een pleidooi voor culturele autonomie. Een andere pleitbezorger in Nederland voor het belang van de culturele dimensie van ontwikkelingsprocessen was wijlen prins Claus.

Een pleitbezorger voor het belang van de culturele dimensie van ontwikkelingsprocessen was prins Claus.

Ook internationaal groeide de aandacht voor dit onderwerp. Tijdens de mondiale conferentie over cultuur en ontwikkeling (MONDIACULT) in 1982 in Mexico werd in de slotverklaring gesteld dat cultuur niet alleen een middel tot, maar ook een einddoel van ontwikkeling is (Unesco 1982). Voor menig donorland bleef het echter een moeizame taak om dit principe in praktijk te brengen. Wereldwijd werd de

sociaal-economische ontwikkeling beschouwd als middel bij uitstek voor de duurzame bestrijding van armoede, dus was deze het hoofddoel van ieder beleid van ontwikkelingssamenwerking. De VN gaven de donoren een extra impuls in hun langetermijndenken over cultuur en ontwikkeling door de periode 1988–1997 uit te roepen tot Werelddecennium voor Culturele Ontwikkeling. De Unesco kreeg binnen het VN-apparaat een leidende rol om hier vorm aan te geven (Unesco 1990).¹

Nederland ging midden jaren tachtig bilateraal culturele akkoorden aan met een aantal landen. Deze akkoorden gaven vorm aan de culturele dimensie van ontwikkelingssamenwerking. Ook was er het Doelbijdragenprogramma, dat gericht was op het steunen van kleine, eenmalige activiteiten die een belangrijke en vernieuwende of ondersteunende bijdrage aan het Nederlandse ontwikkelingsbeleid konden leveren. Het ging op cultureel gebied om activiteiten die dienden bij te dragen aan de versterking van de 'culturele identiteit', bijvoorbeeld ondersteuning van musea en theaters en restauratie van monumenten in ontwikkelingslanden. Dit algemene Nederlandse ontwikkelingsbeleid op het gebied van cultuur en ontwikkeling werd uitgevoerd in projecten.

In de nota *Een wereld van verschil* uit 1990 schetste de toenmalige minister voor Ontwikkelingssamenwerking Jan Pronk een dynamisch cultuurconcept. In de beschrijving, definitie en analyse van cultuur legde deze nota de nadruk op het belang van cultuur als een proces dat voortdurend in verandering is. Culturele uitwisseling en samenwerking speelden in die dynamiek een belangrijke rol (BuZa 1990). In 1991 werd er bij het toenmalige Directoraat Generaal Internationale Samenwerking (DGIS) een Cultuurprogramma gelanceerd met een budget van een miljoen gulden, te besteden aan culturele uitwisseling en samenwerking en ter bevordering van de culturele dimensie van ontwikkelingssamenwerking. In feite betrof het hier een overheveling van fondsen van het Doelbijdragenprogramma naar het Cultuurprogramma. Ook dit beleid werd voornamelijk in projecten vormgegeven.

Ondertussen ontwikkelden zich binnen het raamwerk van het Werelddecennium voor Culturele Ontwikkeling allerlei gedachten en activiteiten. Zo werd erop aangedrongen om in samenwerkingsverbanden uit te gaan van gelijkwaardigheid tussen de partners, gebruik te maken van de lokaal aanwezige kennis (inheemse kennis) en vaardigheden, te zoeken naar wegen om de lokale bevolking zich de problematiek eigen te laten maken en betrokkenheid op locatie te stimuleren (BuZa 1990, 203-206).

Vanuit Unesco werkte een speciale denktank aan het systematiseren van tien jaar gedachtegoed die het decennium had opgeleverd over cultuur en ontwikkeling. Dit werd bijeengebracht in het boek *Our Creative Diversity* (Unesco 1996), waarvan de Nederlandse vertaling grootschalig werd gepresenteerd in de Beurs van Berlage in 1996 (Koninklijk Instituut voor de Tropen 1996). Het klimaat in Nederland was rijp voor het lanceren van een aantal structurele fondsen ter financiering van projecten dan wel programma's in de culturele sector. Nog in datzelfde jaar werd het Prins Claus Fonds in het leven geroepen.

In 1996 zet ook de herijking van het buitenlandse beleid in, met als gevolg een reorganisatie waardoor de functie van medewerker voor cultuur en ontwikkeling bij dat ministerie verdween. De herijking zou uiteindelijk ook gaan leiden tot een samenwerkingsverband met een kleiner aantal ontwikkelingslanden en met een concentratiegebied op een klein aantal sectoren, waarvan cultuur geen deel uitmaakte (BuZa 2000).

1. Dit blijkt uit de aanbevelingen 26 en 27 van de wereldconferentie 'World Conference on Cultural Policies – Mondiacult', gehouden in Mexico City, van 26 juli-6 augustus 1982, en het Unesco-actieplan voor de World Decade for Cultural Development 1988-1997.

Ten slotte werd er een proces van ontschotting ingezet, die leidde tot een nauwere samenwerking tussen het Ministerie van Buitenlandse Zaken, het departement Ontwikkelingssamenwerking, en het Ministerie van Oecw, departement Cultuur, op het gebied van internationale culturele samenwerking. Dit resulteerde uiteindelijk in het leven roepen van de NGIS-fondsen, ten dele beheerd door de Directie Culturele Samenwerking, Onderwijs en Onderzoek/Internationaal Cultuurbeleid (DCO/IC) ten dele door een aantal Nederlandse fondsen op het gebied van de kunsten. Vanaf het jaar 2000 werd dit gekoppeld aan een nieuw cultureel profiel van Nederland met de nadruk op Nederland als vrijhaven en de bescherming van het gemeenschappelijke culturele erfgoed, zoals het behoud van erfgoed uit het voc-tijdperk.

Erfgoed als potentiële inkomstenbron

Inhoudelijk wijkt het rapport nauwelijks af van de beleidslijnen die in diezelfde periode zijn gevolgd door de regeringen van andere grote donorlanden, waaronder de Scandinavische landen, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, maar ook Canada en Japan. Bovendien blijkt dat Nederland als donorland de ontwikkeling van het gedachtegoed van de multilaterale organisaties van de Verenigde Naties (VN) volgde, waaronder de Unesco, de organisatie op het gebied van wetenschap, onderwijs en cultuur. Ten slotte komen de beleidsontwikkelingen overeen met die van het gedachtegoed van de Wereldbank en van de regionale ontwikkelingsbanken in Azië, Afrika en Latijns Amerika. Met name bij de banken groeide in de jaren negentig van de vorige eeuw de belangstelling voor de sector cultuur als een toekomstige duurzame bron van inkomsten. Het is zelfs niet ongewoon om in regionale en nationale ontwikkelingsplannen de exploitatie van de culturele sector expliciet op te nemen. Erfgoed, en daaronder verstaan de meeste nationale regeringen monumenten, archieven en musea, neemt binnen de culturele sector een belangrijke plaats in als bron van werkgelegenheid, maar ook om inkomsten via duurzaam toerisme te genereren.

Nederland volgde als donorland de ontwikkeling van het gedachtegoed van de multilaterale organisaties van de Verenigde Naties

Voorwaarden en randvoorwaarden

Voorwaarde is wel dat het erfgoed dan op zijn minst de kans moet krijgen zich goed te organiseren op het gebied van onderhoud, beheer, beveiliging en *site management*. En aan die kansen ontbrak het in menig ontwikkelingsland, maar ook in de landen die een overgangperiode doormaken, de zogenaamde transitielanden, zoals die in Oost-Europa. Vandaar dat de economisch meer bevoorrechte landen hun hulp aanboden. Aanvankelijk was die hulp spontaan en incidenteel, waarbij een Europees land op projectmatige basis een samenwerkingsverband aanging met een ontwikkelingsland of een land in Oost-Europa. Allengs werd deze hulp meer programmatisch opgezet, zoals het samenwerkingsverband tussen Nederland en het West-Afrikaanse land Mali. En voor de toekomst geven de Europese donoren en de Wereldbank de voorkeur aan een sectorale benadering, ook voor cultuur, waarbij cultuur en ontwikkeling integraal deel gaan uitmaken van meerjarige ontwikkelingsplannen. Deze benadering speelt op het ogenblik een belangrijke rol voor de culturele sector in de ontwikkelingsplanning van het Indonesische eiland Bali.

Voor een geslaagde ontwikkeling in de culturele sector gelden dezelfde randvoorwaarden als voor alle andere sectoren in nationale ontwikkelingsplannen: *good governance*, een duidelijke structuur in af te leggen verantwoordelijkheden (*accountability*), decentraal bestuur, ontwikkeling van *civil society*, en vooral duurzaamheid. In landen waar deze instrumenten van een democratisch staatsbestel ontbreken, ligt het gevaar van plundering, vernietiging, kunstroof en illegale handel in erfgoed op de loer. Dat staat een duurzame ontwikkeling op dit gebied structureel in de weg. Een goede controle op het erfgoed is niet mogelijk als er aan deze randvoorwaarden niet wordt voldaan. Maar over het algemeen zijn deze voorwaarden reeds onderzocht en goed bevonden alvorens ontwikkelingssamenwerking wordt opgestart.

Het omgaan met erfgoed vereist beleid waarvan de uitvoering gesteund wordt door adequate wet- en regelgeving

Ook een democratisch bestel garandeert niet vanzelfsprekend een gedegen institutionele ontwikkeling van de betrokken partijen bij erfgoedzaken. Het omgaan met erfgoed vereist beleid waarvan de uitvoering gesteund wordt door adequate wet- en regelgeving, concreet gemaakt in procedurele maatregelen, maar ook door een beschikbaar budget. Menig ontwikkelingsland kampt met een structureel tekort aan fondsen om erfgoedzaken en monumentenzorg te financieren en beschikt over een minder uitgewerkte wet- en regelgeving op dit gebied. Ook de juridische kennis is vaak niet in huis, noch de benodigde instrumenten om bijvoorbeeld eigendomsrechten vast te leggen. Voor de oude binnenstad van Djenné in Mali bestond aanvankelijk geen kadaster. Hierdoor ontbraken er niet alleen kadastrale, maar ook bouwtechnische en eigendomsrechtelijke gegevens over de monumentale panden in deze stad. Dat is lastig als je bij een renovatieproject de bewoners of de eigenaren van panden wenst aan te spreken.

Dit gebrek aan deskundigheid geldt voor veel ontwikkelingslanden, op nationaal, gemeentelijk en districtsniveau. Niet alleen op juridisch en beleidsmatig gebied, maar ook inhoudelijk en op managementniveau. In kwalitatieve zin, omdat men niet op de hoogte is van de nieuwste ontwikkelingen op het gebied van restauratie of beheer, maar ook in kwantitatieve zin: het gebrek aan goed getrainde menskracht voor beveiliging en controle.

Donoren steunen erfgoed

Een goede manier om landen bij te staan in hun culturele ontwikkeling is het bieden van financiële steun en technische assistentie bij renovatiewerkzaamheden op het gebied van erfgoed. Met name renovatieprojecten van monumenten of monumentale complexen komen hiervoor in aanmerking. Ze bieden een concreet stuk werk, de kosten en baten zijn relatief eenvoudig uit te rekenen en je kunt mensen opleiden om de monumenten na de renovatie te onderhouden en te beheren. Diplomatiek maak je er als donorland een mooi gebaar mee zonder je te mengen in culturele kwesties die intern gevoelig liggen. En bovendien worden dit soort initiatieven internationaal gestimuleerd,

Het Werelderfgoedverdrag van Unesco (1972) beoogt immers de internationale samenwerking op het gebied van monumentenbescherming te verbeteren door institutionele versterking, technische assistentie, deskundigheidsbevordering en capaciteits-

opbouw in landen die deze hulp goed kunnen gebruiken, zoals Oost-Europese landen of ontwikkelingslanden. Er worden dus niet alleen plannen gemaakt om erfgoed voor de toekomst te behouden, maar ook wordt gekeken op welke manier duurzame exploitatie die dat behoud op een realistische manier garandeert, haalbaar is. Bijvoorbeeld door het erfgoed tot toeristische trekpleister te maken, door op lokaal niveau mensen op te leiden die het onderhoud en management van het erfgoed kunnen garanderen en tot slot door landen te stimuleren samen te werken en gezamenlijk verantwoordelijkheid te laten nemen om gedeeld erfgoed te onderhouden (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, <http://whc.unesco.org/world-he.htm>).

En ook het Wereld Erfgoed Centrum (WHC), het uitvoerend orgaan van het Wereld-erfgoedverdrag (1972), is er een voorstander van beter samen te werken met en technische assistentie te verlenen aan ontwikkelings- en transitielanden bij het volledige proces van voorbereiding en implementatie. Dat wil zeggen vanaf het opstellen van nominatierapporten tot en met daadwerkelijke samenwerking en deskundigheidsbevordering, bijvoorbeeld op het gebied van restauratiewerkzaamheden. Vaak ontbreken de infrastructuur en deskundigheid in een ontwikkelings- dan wel transitieland om een 'doortimmerd' nominatierapport te schrijven of de praktische (restauratie)werkzaamheden ter bescherming van een Werelderfgoed site uit te kunnen voeren. Dit soort activiteiten binnen een Noord-Zuidsamenwerkingsverband zou kunnen bijdragen aan een wat meer evenwichtige Unesco-lijst van het Werelderfgoed.

Om enkele voorbeelden te geven. Noorwegen ging een samenwerkingsverband aan met Mozambique voor het restaureren van de Werelderfgoed site Ilha do Moçambique, het eiland voor de kust van Mozambique waar de Portugezen hun eerste vestiging stichtten. Finland en Ethiopië werkten samen ten behoeve van de elf uitgehakte rotskerken van Lalibella, eveneens een Werelderfgoed site. Zweden was betrokken bij de nominatie van Robbeneiland (Zuid-Afrika). Nederland werkt al vanaf de jaren zestig via de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) samen met Ghanese partners aan de renovatie van de oude Nederlandse forten langs de kust van Ghana. En in 1994 raakte Nederland betrokken bij een programmatisch op te zetten samenwerkingsverband met Mali, om het Werelderfgoed in dat land op een duurzame manier te ontwikkelen.

RMV als cultureel makelaar

De bilaterale samenwerking tussen Nederland en Mali kwam stapsgewijs tot stand, waarbij het Rijksmuseum voor Volkenkunde (RMV) te Leiden fungeerde als cultureel makelaar. In 1994 ging de tentoonstelling *Langs de Niger* van start, een samenwerkingsverband van het Musée National des Arts d'Afrique et d'Océanique uit Parijs, het RMV en zes Afrikaanse landen langs de Niger, over het cultureel erfgoed van alle volken die wonen langs deze rivier. Parallel aan de opening van de tentoonstelling hield de International Council of Museums (ICOM) een congres over dit onderwerp in Bamako in Mali. De Nederlandse ambassade in Bamako maakte een klein budget vrij om ter onderbouwing van een volgende tentoonstelling over de stad Djenné een bescheiden vooronderzoek te doen naar de stand van zaken van de panden die tezamen de historische binnenstad uitmaken, in 1988 uitgeroepen tot Werelderfgoed.

De resultaten van dat vooronderzoek waren schrikbarend. Al in de jaren tachtig had de faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Eindhoven een inventarisatie

30 tot 40 procent van de huizen die in de jaren tachtig nog overeind stonden, waren vervallen, platgegooid en vervangen door nieuwbouw

gemaakt van de binnenstad van Djenné. De herziene inventarisatie van 1995 door het team van het RMV, onder leiding van professor Rogier Bedaux, toonde aan dat 30 tot 40 procent van de huizen die in de jaren tachtig nog overeind stonden, midden jaren negentig tot ruïnes waren vervallen, platgegooid en vervangen door nieuwbouw, of gewoon verdwenen. Door de aanhoudende droogte eind jaren tachtig hadden de mensen geen geld meer om de leembouw van de historische panden te onderhouden. Van de 134 historische Werelderfgoedpanden die het team uit Eindhoven telde, waren er zes volledig verdwenen en vierendertig als nieuwbouw opgetrokken (mondelinge informatie verkregen tijdens twee interviews met professor Bedaux, op 30 november 2001 en 17 oktober 2002). Deze alarmerende berichten uit het RMV-rapport waren een signaal dat het niet goed ging met het Werelderfgoed van Djenné. Het rapport werd neergelegd bij het departement Ontwikkelingssamenwerking van het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag, die besloot tot financiering van de renovatie van de historische binnenstad van Djenné. En daarmee was de rol van cultureel makelaar voor het RMV uitgespeeld. Nu brak de fase van technische assistentie aan.

Geen beton maar leem

De renovatie beloofde een langdurige aangelegenheid te worden. Temeer omdat het van Nederlandse zijde niet de bedoeling was om alle deskundigheid voor renovatie vanuit Nederland in te vliegen, maar juist om in een samenwerkingsverband tussen Nederland en Mali het meeste werk door de Malinezen zelf te laten doen, met gebruikmaking van hun eigen deskundigheid en inheemse kennis op het gebied van leembouw. Het RMV ontwikkelde samen met de Malinezen een ontwikkelingsplan, richtte voor de uitvoering een bescheiden bureau in Djenné op ten behoeve van de projectontwikkeling en droeg zorg voor de opleiding van lokale mensen. Het RMV legde uiteindelijk verantwoordelijkheid af aan het departement voor Ontwikkelingssamenwerking in Nederland.

In 2003 loopt het samenwerkingsverband af en het ziet ernaar uit dat zowel financieel als institutioneel het werk kan doorgaan zonder hulp van buitenaf. Het was aanvankelijk de bedoeling dat in de toekomst de huiseigenaren zelf het onderhoud van hun gerenoveerde huis moesten gaan betalen. Maar in onderling overleg werd besloten dat het een tripartite onderhoudscontract wordt tussen de gemeente Djenné, de huiseigenaren en de Malinese staat. Hiermee is het onderhoud voor nu en in de toekomst gegarandeerd. Ook institutioneel is er sprake van duurzaamheid. Het projectbureau heeft voldoende opgeleid personeel en capaciteit om het blijvende onderhoudswerk van de gerenoveerde historische panden uit te kunnen voeren. Het ziet ernaar uit dat het bureau ook na 2003 voldoende kansen heeft om voort te bestaan en garant kan staan voor de nodige kwaliteitsbewaking.

De controle die de Malinese overheden uitoefenen op het gebouwde cultureel erfgoed, weerhoudt de omwonenden er niet van toch onderhoud te blijven plegen. Er zijn duidelijke afspraken gemaakt en ondersteunende faciliteiten aangebracht zodat de gerenoveerde panden die in de afgelopen jaren volgens de principes van leembouw zijn opgeknapt, blijven behoren tot het beschermd stadsgezicht. De families die eigenaar

zijn van deze panden mogen niets aan het uiterlijk ervan veranderen. De omwonenden die niet in een van de gerenoveerde panden wonen, mogen in het onderhoud van hun huizen binnen bepaalde grenzen experimenteren. Dit sluit bijvoorbeeld het bouwen met beton uit. Ze zijn gehouden aan onderhoud met leem. Bijna iedere bewoner in Djenné is gebaat bij het nieuwe beschermde stadsaanzicht. Door de Werelderfgoedstatus van de oude binnenstad is duurzaam toerisme immers de grootste bron van inkomen. Daarmee is een beschermd stadsaanzicht net als het onderhoud van de wereldberoemde lemen moskee een gezamenlijke verantwoordelijkheid die ook als zodanig wordt gevoeld.

Bewaren en herstellen

Zowel bij de renovatie van de binnenstad van Djenné als bij de organisatie en het beheer van Djenné als Werelderfgoedstatus deed de Malinese bevolking kennis en vaardigheden op. Bij de restauratie van de huizen werd er niet alleen gebruikgemaakt van de lokale kennis die er over het bouwen met leem beschikbaar was, maar ook van de lokaal aanwezige opleidingsstructuur en de manier waarop ambachtslieden in Djenné waren georganiseerd. Iedere familie die een van de geselecteerde panden bezit, heeft al generaties lang een cliënt-patroonrelatie met een metselaarsfamilie die zorg draagt voor het onderhoud van het huis. Lokale metselaars zijn zeer goed in staat om lemen gebouwen te onderhouden, zoals de beroemde moskee in Djenné, die elke twee tot drie jaar opnieuw wordt gepleisterd, laat zien. Ze moesten wel leren te werk te gaan volgens de eigentijdse opvattingen die er bestaan over restauratie, dat wil zeggen dat ze zoveel mogelijk zaken die ze bij het renovatiewerk aantreffen, bewaren en in oude staat herstellen. Dus een oude, beschadigde deur niet vervangen door een deur van golfplaat. Ook hebben ze geleerd bestek en begrotingen op te maken en te rekenen in benodigde menskracht, tijdsbesteding en materiaalkosten. En in plaats van uitleg aan de hand van een schetsje in het zand kunnen de metselaars nu ook een bouwtekening lezen.

Ook in de toekomst worden deze kennis en vaardigheden duurzaam geëxploiteerd. Dat doen de metselaars zelf, omdat de relatie tussen huis, huiseigenaar en metselaar blijft voortbestaan en ook omdat de metselaars in gilden zijn georganiseerd en een eigen opleidingssysteem hebben. Niet alleen de oude kennis over het bouwen met leem wordt hierbij overgedragen, maar ook de nieuw verworven kennis die nodig is voor restauratiewerk volgens Werelderfgoedrichtlijnen. Het projectbureau dat ten behoeve van het samenwerkingsverband is opgezet, heeft in de afgelopen jaren op locatie geleerd wat het belang is van kwaliteitscontrole als onderdeel van het beheer van de erfgoedstatus en welke organisatie en planning vereist zijn om de bebouwde omgeving te onderhouden die samen met de historische panden het werelderfgoed bepaalt.

Duurzame werkgelegenheid

Er is ook sprake van *spin-off* naar ondersteunende branches die de werkgelegenheid in en rondom Djenné een nieuwe impuls heeft gegeven. Voor verschillende beroepsgroepen zijn er nieuwe mogelijkheden voor duurzaam werk gevonden: timmerlieden en houtbewerkers, pottenbaksters, vrouwen die tegels en aardewerken kozijnen maken, stenenmakers en ezeldrijvers.

Een andere vorm van *spin-off*, ook van belang voor de werkgelegenheid, is de aanleg van riolering. Het gaat hier om een voorbeeldproject dat samen met de Universiteit

van Delft is ontworpen. Omdat de open riolen de muren van de panden ondermijnden, is er gezocht naar een manier om een *low-budget* rioleringsstelsel te ontwikkelen dat de mensen uiteindelijk zelf kunnen aanleggen en onderhouden. Dat is nu bij een klein aantal huizen uitgetoet. Indien het succesvol is, en daar ziet het wel naar uit, zal het in 2003 worden aangelegd bij alle honderd gerenoveerde panden.

Maar er zijn ook zaken die bij het oude blijven. Er is nog steeds geen kadastrale kaart in Djenné. Het is moeizaam om van een grotendeels analfabete bevolking eigendomsrechten vast te leggen. De mensen weten van elkaar wat van wie is. En ook autoriteitsfiguren zoals de *marabout* (schrijftgeleerde), het lokale hoofd van de bevolking en de sinds kort aangestelde ambtelijke burgemeester weten hoe de eigendomsverhoudingen liggen. De schriftelijke neerslag daarvan is geen traditie.

Faalfactoren en *good practices*

Met de andere twee werelderfgoedsites in Mali gaat het niet zo goed als in Djenné. Timboektoe is zo'n site. Net als Djenné is dit een historische (woestijn)stad, een vroegere doorvoerplaats voor het karavaanverkeer door de Sahara van noord naar zuid. Voor het *site management* van Timboektoe is Djenné een voorbeeld van een aantal *good practices* op het gebied van organisatie, capaciteitsopbouw, training en institutionele versterking om de stad in zijn geheel als werelderfgoed *site* te kunnen onderhouden. Ook in Timboektoe wordt gebruikgemaakt van lokale kennis, ambachtslieden en trainingsinfrastructuur. Het beheer van de site is echter niet goed (genoeg) georganiseerd en het ontbreekt er aan goed management, niet alleen op het gemeentelijke overheidsniveau, maar ook op het uitvoerende vlak: het van dag- tot dagmanagement.

Met het Dogongebied in Mali, dat in zijn geheel is uitgeroepen tot Werelderfgoed-site, gaat het ook niet zo goed. Het gebied is te groot om duurzaam te onderhouden, laat staan te beveiligen tegen plundering en kunstroof. Er zullen dus op den duur keuzes gemaakt moeten worden welke dorpen men echt wenst te behouden. Een extra probleem is dat het Dogongebied niet bepaald een streek is waar iemand uit de stad zich graag ophoudt. In de ogen van een opgeleide Malinees is het wildernis (*brousse*), zonder voorzieningen. Niemand wil daar graag werken. En dat is voor de duurzame erfgoedontwikkeling een probleem. Zelfs het opleiden van mensen uit het Dogongebied zelf wordt eerder gezien als een 'straf' dan als een 'missie' door de potentiële opleiders die afkomstig zijn uit grote steden als Bamako. Hier kan Mali nog wel een extra stimulans vanuit het buitenland gebruiken.

Met het Dogongebied, dat in zijn geheel is uitgeroepen tot Werelderfgoed-site, gaat het niet zo goed

Gedurende het samenwerkingsverband zijn er allerlei middelen ingezet om de bevolking van Mali voor de ontwikkeling van het Werelderfgoed te interesseren. Het Nederlandse team van het RMV heeft bij een aantal erfgoedactiviteiten nauw samengewerkt met het Nationaal Museum in Bamako. Samen hebben ze een documentatieproject opgezet op het gebied van architectuur en materiële cultuur in het Dogongebied, zodat het Nationaal Museum in staat was om gericht museumstukken uit het gebied aan te kopen. De collectie over het Dogongebied in dit museum stelde Malinezen in staat kennis te nemen van de cultuur in een regio in hun land waar ze niet snel zullen komen.

Samen met het Nationaal Museum en de universiteit in Bamako is er gewerkt aan

capaciteitsopbouw op academisch niveau. Studenten archeologie en geschiedenis kregen de kans om in de omgeving van de plaats Dia deel te nemen aan archeologische opgravingen. Nuttig veldwerk voor Malinese studenten die zich later inhoudelijk of beleidsmatig voor erfgoedzaken in hun land zullen gaan inzetten. Omdat de archeologische sites in de omgeving van Dia regelmatig werden omgeploegd door plunderaars op zoek naar stukjes erfgoed, werd ter plaatse geëxperimenteerd met erfgoededucatie. Rondreizende theatervoorstellingen, open forumdiscussies, pamfletten en eenvoudig leeswerk maakten de lokale bevolking erop attent dat dit soort illegale schatgraverij moest worden voorkomen. Niet alleen omdat het erfgoed verloren zou gaan, maar vooral ook de bronnen die een beter inzicht kunnen geven in de archeologie en geschiedenis van het land. De informatieverschaffing en educatie sloegen zo goed aan dat het Nationaal Museum doorgaat met het organiseren van reizende tentoonstellingen en eenvoudig geschreven en geïllustreerde boekjes over het erfgoed in Mali.

Voorlichting over en bewustmaking van de gevolgen van kunstroof en plundering zijn echter niet genoeg. Er moest ook iets aan beveiliging worden gedaan. Menig museum in Nigeria en Zaïre is in de loop der tijd leeggeplunderd. Binnen het samenwerkingsverband tussen Nederland en Mali is een systeem bedacht dat kunstroof op zijn minst minder lucratief of misschien wel helemaal onaantrekkelijk maakt: het digitaliseren van de volledige collectie van het Nationaal Museum. Nu het digitale archief overal ter wereld is te raadplegen en de gegevens over gestolen museumstukken als beschrijving en visueel elektronisch kunnen worden doorgegeven naar bijvoorbeeld Interpol, zijn roof en illegale handel veel minder aantrekkelijk geworden. Ook de buurlanden in West-Afrika hebben er belangstelling voor en collegamusea in de regio hebben het inmiddels ingevoerd. Een voorbeeld van een zelfwerkzame en zelfredzame Zuid-Zuidsamenwerking.

*Menig museum in
Nigeria en Zaïre is in
de loop der tijd
leeggeplunderd*

Twee geldstromen

Financieel is dit samenwerkingsverband mogelijk gemaakt uit fondsen vrijgemaakt door het Nederlandse departement voor Ontwikkelingssamenwerking. Als de samenwerking eind 2003 afloopt, is er ongeveer zeven jaar lang subsidie naartoe gegaan. Alle betrokken partijen, inclusief de financiers, waren ervan overtuigd dat de geconstateerde problemen met het Werelderfgoed in Mali niet in drie jaar opgelost konden worden. Een langdurige en programmatische aanpak was vereist.

Van alle noordelijke donorlanden is Nederland op dit moment het enige land dat investeert in de ondersteuning van herstel- en onderhoudswerkzaamheden van het Werelderfgoed in Mali. Die financiering komt in twee geldstromen. Enerzijds rechtstreeks van de cultuursectie van de Directie Culturele Samenwerking, Onderwijs en Onderzoek/Internationaal Cultuurbeleid (dco/ic) van het departement Ontwikkelingssamenwerking van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (BuZa). Anderzijds via de Nederlandse ambassade in Bamako. Voor de periode 1997–2003 is het in totaal te besteden bedrag circa 1,3 miljoen euro (zie het diagram).

Tabel 1 Gealloceerde fondsen (1997-2003)

Financieringsbron	Projecten	Gealloceerde fondsen
Rechtstreekse financiering dco	Opgraving in Dia & de sensibiliseringscampagne & materiële cultuur Dogon	624.000
Ambassade gedelegeerd	Verskillende ondersteunende projecten Restauratie Djenné	347.859 572.000
Totaal in euro's		1.543.859

Behalve het meerjarige samenwerkingsprogramma in Djenné en het pilotproject in het Dogongebied besloot de ambassade in Bamako samen met het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag om ook drie andere projecten in Mali te financieren, te weten de opgravingen in Dia, de geautomatiseerde collectieregistratie in het Nationaal Museum, de sensibiliseringscampagne en andere activiteiten op het gebied van controle en bewustmaking. Deze laatste twee activiteiten werden door Buitenlandse Zaken betaald. Het gaat hier om projecten van minder dan drie jaar, waarvan er inmiddels enkele zijn afgerond.

Conclusies

Terugblikkend in de tijd past het samenwerkingsverband tussen Mali en Nederland op het gebied van erfgoedzaken erg goed binnen het Nederlandse beleid ten aanzien van cultuur en ontwikkeling omdat het voldoet aan een aantal criteria die in de loop der tijd als indicatoren voor welslagen zijn gelanceerd. Op het moment dat het samenwerkingsverband werd aangegaan liet het zich aanzien dat Mali zich de komende jaren zou inzetten voor democratische structuren, *good governance*, het stimuleren van een burgersamenleving, decentralisatie van diensten en duidelijke lijnen van verantwoordelijkheid (*accountability*).

Het samenwerkingsverband beloofde gebruik te maken van de reeds lokaal aanwezige kennis, vaardigheden en trainingsinfrastructuur en hielp mee deskundigheid en capaciteit op te bouwen. En de samenwerking streefde ernaar zichzelf overbodig te maken door uit te gaan van reële kansen op duurzame erfgoedontwikkeling, die een bijdrage zou leveren aan de lokale werkgelegenheid door een reanimatie van lokale ambachten en de stimulans tot duurzaam toerisme.

Het is een langdurig samenwerkingsverband dat werkt volgens een programma dat zich in de loop der tijd stap voor stap ontwikkelde. Het begon met een vooronderzoek naar de stand van zaken van het erfgoed in Mali, gevolgd door een eenvoudige maar doeltreffende probleemanalyse. Ook vond er een gedegen vooroverleg tussen beide partnerlanden plaats over het oplossen van het probleem, werd een plan ontworpen tot behoud van een beschermd stadsaanzicht en werden er honderd panden die voor reno-

vatie in aanmerking kwamen geselecteerd. In een projectbureau werd de organisatiestructuur vastgelegd.

Met deze aanpak werd vermeden dat de projecten incidenteel en los van elkaar werden uitgevoerd. Vanaf het begin werd uitgegaan van een structureel en meerjarig samenwerkingsverband, waarbinnen projecten mogelijk waren die eventueel toekomstige innovaties aangepast aan de eisen van Mali uitvoerden. Projecten zoals die met het Nationaal Museum in Bamako werden binnen de context van een langdurig en samenhangend programma gebruikt als pilot. Maar boven alles toont de samenwerking aan dat het steun ontvangende land in staat is richting en vorm te geven aan het verwoorden van de eigen behoeften met betrekking tot cultuur en ontwikkeling. In alles ademt dit samenwerkingsverband een participatorische aanpak tussen gelijkwaardige partners aan.

Auteur

Kees Epskamp is coördinator Werelderfgoed bij de Nationale Unesco Commissie in Den Haag.

Literatuur

- Beurden, J. van (2001) *Goden, groven en grenzen; over kunstroof uit Afrika, Azië en Lotijns-Ameriko*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen.
- BuZa (1981) *Culturele opspeten van ontwikkelingsamenwerking*. Den Haag: Ministerie van Buitenlandse Zaken, Nationale Adviesraad voor Ontwikkelingsamenwerking.
- BuZa (1990) *Een wereld van verschil: nieuwe koders voor ontwikkelingsamenwerking in de jaren negentig*. Den Haag: Ministerie van Buitenlandse Zaken, Departement Ontwikkelingsamenwerking.
- BuZa (2000) *De sectorale benoeding*. Den Haag: Ministerie van Buitenlandse Zaken.
- BuZa (2002) *Cultuur en ontwikkeling; de evolutie van een beleidsthema (1981-2001)*. Den Haag: Ministerie van Buitenlandse Zaken, Inspectie Ontwikkelingsamenwerking en Beleids-evaluatie, juni. (Concept.)
- Epskamp, K. (1985) 'The impossible love-affair: popular culture grows at the fringe of urban areas'. In: *The Netherlands Commission for UNESCO: the Cultural Dimension of Development; Proceedings of the International Symposium on the Cultural Dimension of Development*. Den Haag, 146-154.
- Epskamp, K. (2000) 'Capacity-building within the context of the Sector-Wide Approach (SWAP) to development'. In: K. Epskamp (ed.) *Education in the South: Modalities of International Support Revisited* (Nuffic paperback no. 3).
- Epskamp, K. and H. Gould (2000) *Culture and Development vs. Cultural Development*. Zagreb: IMO. (Special Issue *Culturelink*.)
- Klamer, A. en P.W. Zuidhof (1999) 'The value of cultural heritage: merging economic and cultural appraisals'. In: R. Mason (ed.) *Economics and Heritage Conservation: a Meeting Organized By the Getty Conservation Institute*. Los Angeles: Getty Foundation Conservation Institute, 23-61.
- Koninklijk Instituut voor de Tropen (1996) *De krocht van cultuur: onze creatieve verscheidenheid*; rapport van de Wereldcommissie voor Cultuur en Ontwikkeling/Unesco. Amsterdam.
- Seppälä, P. and A. Vainio-Mattila (2000) *Novigoting culture: a Roadmap to Culture and Development*. Helsinki: Ministry for Foreign Affairs, Department for International Development Cooperation.
- Serageldin, I., E. Shluger and J. Martin-Brown (eds.) (2001) *Historic Cities and Sacred Sites: Cultural Roots for Urban Futures*. Washington: The World Bank.
- Unesco (1982) *Final Report of the World Conference on Cultural Policies (MONDIALECT)*. Mexico City.
- Unesco (1990) *World Decade for Cultural Development 1988-1997: Plan of Action*. Paris.
- Unesco (1996) *Our Creative Diversity: Report of the World Commission on Culture and Development*; 2nd. rev. ed. Paris.
- World Bank (2001) *Cultural Heritage and Development; a Framework for Action in the Middle East and North Africa*. Washington: The World Bank/Middle East and North African Regions (Orientations in Development Series).

Abstract

World heritage: bilateral co-operation between the Netherlands and Mali

The collaborative relations between the Netherlands and Mali (1996-2003), focused on supporting Mali's world heritage, link up perfectly with Dutch development policy of the past 20 years. This policy has developed from a generic concept into a policy that regards the cultural sector as a future sustainable source of income. Heritage occupies an important position in the cultural sector because of the jobs it generates and because it is a draw for tourism. One condition, however, is that the heritage site should be given the opportunity of becoming well-organised in terms of maintenance and management, security and site management. Unfortunately, very few developing countries have the capacity to achieve this. The co-operative network between the Netherlands and Mali has therefore focused on capacity building at local and international level through in-service training courses in simple constructional skills and restoration work for craftsmen, by offering students at the University of Bamako – the future policy officials and subject specialists in the field of heritage-related matters – the opportunity of doing fieldwork, and by offering the staff of the project agency in Djenné, consisting of architects, master builders and architectural draughtsmen, further training on location in the field of planning techniques, management, and quality control with regard to the renovation of mud brick constructions.